

ALALIYA NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BO'LGAN 3-4 YOSHLI BOLALAR RUHIYATINI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEKSHIRISH METODLARI

Abidova N.Z

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, prof.v.b.,

Ismatova M.Sh

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, 1 kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Maqola 3–4 yoshli alaliya bolalarining ruhiy-psixologik holatini va nutq rivojlanishini pedagogik-psixologik metodlar orqali baholashga qaratilgan. Tadqiqot davomida bolalarning fonema talaffuzi, leksik zaxirasi, ijtimoiy va emosional reaksiyalari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, nutq rivojlanishi turlicha, aksariyat bolalar o'rta darajada rivojlangan; uyatchanlik va passivlik esa pedagogik intervensiya talab qiladi. Pedagogik mashqlar va ota-onalar bilan hamkorlik nutq va kommunikativ faoliyatni sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot bolalar bilan individual yondashuv va doimiy pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: alaliya, nutq nuqsoni, ruhiy-psixologik holat, pedagogik-psixologik tekshirish, kommunikativ faoliyat, individual yondashuv

KIRISH

Alaliya – bu bolaning nutqiy rivojlanishida kechikish va nutqning yetarlicha shakllanmaganligi bilan tavsiflanadigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, u odatda 3–4 yoshli bolalarda kuzatiladi. Alaliyaga ega bolalarning nutqiy kamchiliklari ularning ijtimoiy, emotsional va kognitiv rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bu yoshdagi bolalarning ruhiy holatini pedagogik-psixologik tekshirish va baholash, shuningdek, ularni individual pedagogik ta'sir vositalari bilan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarning ruhiy holatini aniqlash orqali logopedlar va pedagog-psixologlar individual reabilitatsiya va nutqni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish imkoniga ega bo'ladilar. Shu sababli, alaliya bilan og'rikan bolalarning ruhiy rivojlanishi va pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy nutqshunoslik va maktabgacha ta'lim sohasidagi dolzarb masalalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili. Alaliyaga oid tadqiqotlarda bolalarning nutq kamchiliklarini aniqlash va baholash uchun turli pedagogik va psixologik metodlar qo'llaniladi. V.P. Zhuravlev (2010) nutq buzilishlarini pedagogik tekshirish metodlari orqali bolaning nutq rivojlanish darajasini aniqlashni tavsiya qiladi. Shu bilan birga, S.A. Leontyeva (2015) bolalarning emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini baholashda o'yin va interaktiv faoliyatning samaradorligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, R.N. Khokhlova (2018) alaliya bilan og'rikan bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida pedagogik-psixologik tekshirishning kompleks yondashuvini qo'llash zarurligini bildiradi. Bu yondashuvga individual nutq testlari, vizual va auditor tekshiruvlar, shuningdek, bola bilan interaktiv o'yinlar orqali emotsional va ijtimoiy holatni aniqlash kiradi.

Bundan tashqari, L.A. Filippova (2020) alaliya bolalarning ruhiy holatini baholashda o'tkaziladigan ijtimoiy-psixologik so'rovlar va kuzatuvlar bolaning o'zini tutishi, hissiy reaksiyalari va kommunikativ xatti-harakatlarini aniqlash imkonini berishini ta'kidlaydi. Shu tarzda, adabiyotlarda alaliya bilan og'rigan bolalarni pedagogik-psixologik baholashning kompleks yondashuvlari keng qo'llanilmoqda.

Tadqiqot 3–4 yoshli alaliyaga ega bolalarda ruhiy holatni aniqlash va baholashga qaratilgan. Tadqiqot obyekti – O'zbekiston maktabgacha ta'lim muassasalarida alaliyaga ega bolalar.

Pedagogik-psixologik tekshirish metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Nutq testlari: bolaning fonetik, leksik va grammatik ko'nikmalarini aniqlash.

Emotsional-ijtimoiy baholash: bola bilan interaktiv o'yinlar orqali ruhiy holat va ijtimoiy moslashuv darajasini o'lchash.

Kuzatuv metodlari: bola bilan kundalik faoliyat va o'yin jarayonida kuzatuv olib borish.

So'rov va suhbatlar: ota-onalar va tarbiyachilar bilan individual suhbatlar orqali bolaning xulq-atvori va hissiy reaksiyalarini aniqlash.

Tadqiqot metodlari kombinatsiyasi bolaning nutq va ruhiy rivojlanishini kompleks baholashga imkon beradi, shu bilan birga individual pedagogik yondashuvni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida alaliyaga ega 3–4 yoshli bolalarning ruhiy holati va nutq ko'nikmalari kompleks tarzda baholandi. Pedagogik-psixologik tekshirish metodlari – nutq testlari, interaktiv o'yinlar, kuzatuvlar va ota-onalar bilan suhbatlar orqali – bolaning nutq va emotsional rivojlanishidagi asosiy tendensiyalar aniqlangan. O'rganish jarayonida 3–4 yoshli alaliya bolalarining ruhiy-psixologik va nutqiy holati bir qator standartlashtirilgan pedagogik-psixologik metodlar orqali baholandi. Shu metodlar quyidagilarni o'z ichiga oldi: fonemalarni to'g'ri talaffuz qilish testlari, leksik zaxira bahosi, ijtimoiy va emosional reaksiyalarni kuzatish (passivlik, uyatchanlik, tashvish darajasi), shuningdek interaktiv mashqlar va ota-onalar bilan pedagogik ish samaradorligi.

Nutq testlari natijalari:

Fonetik va leksik ko'nikmalar baholanishi bolaning nutq darajasidagi kechikishni ko'rsatdi. Ko'pgina bolalar fonemalarni to'g'ri talaffuz qilmaydilar, leksik zaxirasi cheklangan, so'zlararo bog'lanish va grammatik tuzilma yetarli emas. Shu bilan birga, ayrim bolalarda nutq rivojlanishi qarama-qarshi ko'rsatkichlarni – ba'zi fonemalarni to'g'ri talaffuz qilishi, ammo so'z birikmalarida xatolarga yo'l qo'yishi – namoyon qilgan. Bu holat alaliyaga ega bolalarda nutq buzilishining individual xususiyatini tasdiqlaydi.

Bolalar nutq darajasi bo'yicha uch guruhga ajratildi: boshlang'ich (fonemalarni 20–40% to'g'ri talaffuz qiladiganlar), o'rta (40–70%), va ilg'or (70–90%). Natijalar quyidagicha:

GURUH	BOLALAR SONI	O'RTACHA FONEMA TO'G'RI TALAFFUZ (%)	LEKSIK ZAXIRA BALLARI (1–10)
BOSHLANG'ICH	5	35	3
O'RTA	7	55	5
ILG'OR	3	80	8

Natijalardan ko'rinib turibdiki, bolalarning aksariyati (~58%) o'rta darajada nutq rivojlanishiga ega, bu esa pedagogik ishlash uchun asosiy e'tibor markazini tashkil qiladi.

Emotsional-ijtimoiy baholash natijalari:

Interaktiv o'yinlar va faoliyat kuzatuvlari orqali bolalarning ruhiy holati aniqlangan. Bolalarning ko'pchiligi ijtimoiy vaziyatlarda uyatchanlik va tashvish holatini namoyon qilgan, o'zini izolyatsiya qilish va faol muloqotdan chekinish kuzatilgan. Shu bilan birga, ba'zi bolalar tashqi stimullarga nisbatan tez moslashib, o'zini ifodalashga harakat qilgan. Bu esa pedagoglar uchun individual yondashuvning zarurligini ko'rsatadi.

Ruhiy-emosional baholar bolalarning ijtimoiy moslashuvini va muloqotga bo'lgan motivatsiyasini aniqlashga yordam berdi. Ko'rsatkichlar:

HOLAT	PAST	O'RTA	YUQORI
UYATCHANLIK	2	8	5
PASSIVLIK	3	7	5
TASHVISH	4	8	3

Natijalar shuni ko'rsatadiki, bolalarning 50% atrofidagi qismi o'rta darajada uyatchan va passiv bo'lib, pedagogik intervensiya talab qiladi. Tashvish darajasi past va o'rta holatlar bo'yicha taqsimlangan, bu bolalarning ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyati haqida qo'shimcha ma'lumot beradi.

Pedagogik interaktiv mashqlar natijalari:

Bolalar bilan kundalik faoliyat va o'yin jarayonida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, nutqni rivojlantirish samarasi pedagogik yondashuv, rag'batlantiruvchi metod va vizual yordamlar qo'llanishiga bog'liq. Masalan, rangli kartochkalar, o'yinchoqlar va hikoya asosida interaktiv mashqlar nutq faoliyatini sezilarli darajada faollashtirgan. Shu bilan birga, bolalar o'rtasida kommunikativ ko'nikmalarida farqlar aniqlangan: ba'zi bolalar boshqalarga qaraganda ijtimoiy vaziyatlarda faolroq, boshqalari esa passivroq bo'lgan. Bolalarga individual va kichik guruh mashqlari o'tkazildi, jumladan: fonemalarni talaffuz qilish o'yinlari, hikoya tuzish va dialog mashqlari. Mashqlar natijasida nutq rivojlanishida 15–25% o'sish kuzatildi, ayniqsa fonemalarni to'g'ri talaffuz qilish va so'z boyligini oshirishda samaradorlik yuqori bo'ldi.

Ota-onalar bilan ishlash samaradorligi:

Ota-onalarning kuzatuvlari bolalarning ruhiy holatini yanada chuqurroq tushunishga imkon berdi. Ko'pchilik bolalar uyda ham uyatchanlik yoki bezovtalik namoyon qilgan, lekin oilaviy qo'llab-quvvatlash va muntazam mashqlar bilan nutq faoliyati sezilarli darajada yaxshilangan. Shu bilan birga, ota-onalarning pedagogik ko'mak ko'rsatishdagi faoliyati bolalarning motivatsiyasini va nutq rivojlanishini kuchaytiruvchi omil sifatida aniqlangan. Ota-onalarga tavsiyalar va uy sharoitida mashqlar berildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, uyda muntazam qo'llanilgan mashqlar bolalarning kommunikativ faoliyatini 10–15% ga yaxshiladi. Shu bilan birga, ruhiy holat ko'rsatkichlari ham barqarorlashdi, uyatchanlik va passivlik darajasi kamaydi.

Natijalar alaliyaga ega bolalarda pedagogik-psixologik tekshirishning muhimligini tasdiqlaydi. Bolaning ruhiy holati va nutq kamchiligi o'rtasidagi bog'liqlik pedagogik yondashuvni shaxsiylashtirishni talab qiladi. Shu bilan birga, bolalarning emotsional

holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ruhiy holatni baholashning kompleks metodlari (nutq testlari, kuzatuv, interaktiv o'yinlar, suhbatlar) pedagogik strategiyalarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa individual reabilitatsiya va nutqni rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot 3–4 yoshli alaliya bolalarining ruhiy-psixologik va nutqiy holatini pedagogik-psixologik metodlar yordamida baholashga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarning nutq rivojlanishi turlicha bo'lib, aksariyat hollarda o'rta darajada rivojlangan. Ruhiy-emosional holat bilan bog'liq uyatchanlik va passivlik darajasi bolalarning nutq faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik interaktiv mashqlar va ota-onalar bilan hamkorlik orqali nutq rivojlanishi va kommunikativ qobiliyat sezilarli darajada yaxshilanishi kuzatildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, alaliya bilan og'rigan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv va doimiy pedagogik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Айтмухамедов Р. Логопедия asoslari va bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi. – Тошкент, 2018. – 152 б.
2. Волкова Л.С. Логопедия и коррекция речи у детей дошкольного возраста. – Москва: Владос, 2003. – 240 с.
3. Филичёва Т.Б. Особенности формирования речи детей дошкольного возраста. – Москва: Педагогика, 2000. – 198 с.
4. Аюпова М.Ю. Логопедия. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2013. – 176 б.
5. Карпова Е.В. Психолого-педагогическая диагностика речевых нарушений у детей. – Санкт-Петербург: Речь, 2015. – 210 с.
6. Ибраева Ш.Х. Методы оценки психического развития детей раннего возраста. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2020. – 180 б.
7. Назарова М.А. Коррекционная работа с детьми с нарушением речи. – Москва: Академия, 2017. – 200 с.